

Sygn. akt II CSK 30/19

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 19 listopada 2020 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Marcin Krajewski (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Beata Janiszewska

SSN Joanna Misztal-Konecka

w sprawie z powództwa B. W.
przeciwko M. S., G. J. i T. P.
o zobowiązanie do złożenia oświadczenia woli,
po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej
w dniu 19 listopada 2020 r.,
skargi kasacyjnej powódki
od wyroku Sądu Apelacyjnego w (...)
z dnia 30 sierpnia 2018 r., sygn. akt I ACa (...),

- 1. oddała skargę kasacyjną,**
- 2. zasądza od B. W. na rzecz M. S., G. J. i T. P. kwoty po 120 (sto dwadzieścia) złotych tytułem zwrotu kosztów postępowania kasacyjnego.**

UZASADNIENIE

Wyrokiem z 7 września 2017 r. Sąd Okręgowy w P. zobowiązał pozwane M. S., G. J. i T. P. do złożenia oświadczenia woli, w którym wyrażały zgodę na

ekshumację zwłok zmarłej D. W. z grobu zlokalizowanego na cmentarzu parafialnym S. w P. w celu przeniesienia urny z jej prochami do grobu na cmentarzu parafialnym w C..

Sąd I instancji ustalił, że powódka B. W. jest córką D. W., która zmarła 6 listopada 2016 r. w P.. Od sierpnia 1993 r. zmarła pozostawała w związku małżeńskim z M. W., z którego pochodziła dwójka dzieci – powódka oraz jej piętnastoletni niepełnosprawny brat, który nie widzi, nie słyszy, nie chodzi i porusza się wyłącznie na wózku inwalidzkim. Pozwana T. P. jest babcią powódki i matką zmarłej, a pozwane M. S. i G. J. są siostrami zmarłej. Powódka wraz z rodzicami zamieszkiwała w P.. Matka powódki od 2010 r. cierpiała na choroby nowotworowe, została też poddana operacji. W dniu 10 lipca 2016 r. D. W. wyprowadziła się z domu rodzinnego w P., po czym początkowo zamieszkała ze swoją matką w K., a następnie wraz z M. S., jej mężem oraz T. P. we własnym mieszkaniu w P.. Ostatnie dwa tygodnie przed śmiercią D. W. spędziła w hospicjum, na oddziale paliatywnym szpitala w P., gdzie zmarła.

W ocenie Sądu I instancji relacje między zmarłą a jej mężem i dziećmi generalnie układały się poprawnie. Matkę powódki charakteryzowała jednak zmienność nastrojów, przez co okresowo wyprowadzała się z domu, pozostawiając rodzinę. Wracała przeciętnie po dwóch tygodniach, po czym stosunki rodzinne wracały do normy, opiekowała się dziećmi i nie miała żadnych konfliktów z małżonkiem.

Powódka oraz mąż zmarłej dowiedzieli się o śmierci matki i żony w poniedziałek wieczorem, podczas gdy śmierć nastąpiła w sobotę lub w niedzielę. Powódka i jej ojciec nie wiedzieli, gdzie D. W. przebywała przed śmiercią. Uroczystości pogrzebowe załatwiała M. S. i to ona samodzielnie zdecydowała o pochówku D. W. w P., czego nie konsultowała z córką i mężem zmarłej. Powódka i jej ojciec przynajmniej raz w tygodniu odwiedzają cmentarz w P., natomiast dużą trudność sprawia dowożenie tam niepełnosprawnego brata powódki. Cmentarz dla P. położony jest w miejscowości C., oddalony o ok. 3-4 km. Część rodziny zmarłej wyraziła zgodę na ekshumację, natomiast zgody tej odmawiają pozwane.

Zmarła nigdy nie rozmawiała z mężem na temat miejsca pochówku. W ostatnich dniach życia sporządziła testament, w którym przekazała swój majątek

na rzecz Kościoła, wydziedziczając męża i pomijając chorego syna. Zmarła sprzedała również swoje mieszkanie w P., wyceniane na ok. 500.000 zł, na rzecz M. S. za cenę w wysokości 265.000 zł. W sierpniu 2016 r. D. W. pobrała ze wspólnego z mężem rachunku bankowego kwotę ok. 800.000 zł i nie jest możliwe ustalenie, co z nią zrobiła.

Mając na uwadze tak ustalony stan faktyczny, Sąd Okręgowy uznał powództwo za uzasadnione na podstawie art. 15 ust. 1 pkt 2 ustawy z 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (dalej „u.c.ch.z.”) w związku z art. 24 § 1 k.c. Z art. 10 ust. 1 u.c.ch.z. wynika, że prawo do pochówku w pierwszej kolejności przysługuje małżonkowi i dzieciom osoby zmarłej. Powódka może skutecznie domagać się ekshumacji, gdyż działania pozwanych naruszają dobra osobiste jej i osób jej najbliższych w ten sposób, że utrudniają sprawowanie kultu osoby zmarłej przez powódkę, męża zmarłej, a przede wszystkim przez chorego i w znacznym stopniu niepełnosprawnego syna.

W wyniku apelacji pozwanych, zaskarżonym skargą kasacyjną wyrokiem z 30 sierpnia 2018 r. Sąd Apelacyjny w (...) zmienił wyrok Sądu Okręgowego w ten sposób, że oddalił powództwo, rozstrzygając jednocześnie o kosztach postępowania.

Sąd II instancji uznał, że nie wyciągnięto dostatecznych wniosków z tego, iż zmarła wyprowadziła się od męża i dzieci na 4 miesiące przed śmiercią, podczas gdy wcześniejsze wyprowadzki następowały na znacznie krótsze okresy. Na wolę powódki, by stanowczo zerwać kontakty z małżonkiem, wskazuje udzielenie przez nią pełnomocnictwa adwokatowi do wytoczenia powództwa o rozwód, a także prowadzona korespondencja mejlowa oraz fakt wydziedziczenia męża i podane w testamencie przyczyny wydziedziczenia. Niezależnie od prawdziwości tych przyczyn świadczy to o negatywnym stosunku zmarłej do męża.

Za istotną okoliczność Sąd Apelacyjny uznał to, że pozwana uczyniła M. S. wykonawcą testamentu. Wprawdzie wykonawca testamentu jest zobowiązany i upoważniony jedynie do dokonywania czynności odnoszących się do spadku, to jednak powierzenie tych obowiązków świadczy o zaufaniu, jakim zmarła darzyła siostrę.

Mając na uwadze powyższe okoliczności oraz dowody, które zostały pominięte przez Sąd I Instancji, Sąd Apelacyjny uznał, że niezależnie od rzeczywistego kształtu konfliktu zmarłej z mężem, chciała ona zostać pochowana w P., a nie w C..

W ocenie Sądu Apelacyjnego, wprowadzie zgodnie z art. 10 ust. 1 u.c.ch.z. pierwszeństwo do pochowania zwłok współmałżonka ma pozostały małżonek i dzieci zmarłego, to jednak, jeżeli już po pochowaniu zwłok powstanie spór między najbliższymi członkami rodziny, sąd powinien mieć na względzie nie tylko przepisy wymienionej ustawy, ale przede wszystkim przepisy prawa cywilnego, w tym art. 24 k.c. O miejscu i sposobie pochowania zwłok powinna decydować przede wszystkim wola zmarłego. Ponadto szacunek i spokój należne osobie zmarłej sprawiają, że żądanie ekshumacji wysunięte w ramach sporu między osobami bliskimi może być uwzględnione tylko w zupełnie wyjątkowych wypadkach, gdy przemawiają za tym szczególne względy związane z ochroną dóbr osobistych. Niewystarczający w tej mierze jest wyłącznie bardziej dogodny dojazd do grobu.

Powódka zaskarżyła wyrok Sądu Apelacyjnego w całości, żądając jego uchylenia oraz przekazania sprawy do ponownego rozpoznania Sądowi Apelacyjnemu w (...), ewentualnie uchylenia zaskarżonego wyroku oraz orzeczenia co do istoty sprawy przez oddalenie apelacji pozwanych.

Powódka zarzuciła naruszenie:

1. prawa materialnego w postaci art. 24 § 1 w zw. z art. 23 k.c. w zw. z art. 10 ust. 1 u.c.ch.z. przez przyjęcie, że o miejscu i sposobie pochowania zwłok decyduje przede wszystkim wola zmarłego, a nie prawo pochowania zwłok przysługujące osobom wskazanym w art. 10 ust. 1 u.c.ch.z. w kolejności tam wymienionej;

2. przepisów postępowania, które mogło mieć istotny wpływ na wynik sprawy, a mianowicie art. 233 § 1 k.p.c. w zw. z art. 328 § 2 k.p.c. i art. 386 § 1 k.p.c., w następstwie czego doszło do pominięcia przez Sąd Apelacyjny części materiału zebranego w postępowaniu, braku wyczerpujących ustaleń i pominięcia odmiennych ustaleń dokonanych w postępowaniu pierwszoinstancyjnym.

W odpowiedzi na skargę kasacyjną pozwane wniosły o jej oddalenie i zasądzenie od powódki zwrotu kosztów postępowania, w tym kosztów zastępstwa procesowego według norm przepisanych.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Skarga kasacyjna nie zasługiwała na uwzględnienie.

Odnosząc się w pierwszej kolejności do zarzutu naruszenia prawa procesowego, należy wskazać, że Sąd Najwyższy jest związany ustaleniami faktycznymi stanowiącymi podstawę zaskarżonego orzeczenia (art. 398¹³ § 2 *in fine* k.p.c.), a podstawą skargi kasacyjnej nie mogą być zarzuty dotyczące ustalenia faktów lub oceny dowodów (art. 398³ § 3 k.p.c.). W związku z tym za zasadniczo niedopuszczalny należało uznać zarzut naruszenia art. 233 k.p.c. W tym kontekście charakter ustalenia faktycznego wiążącego Sąd Najwyższy miało uznanie, że zmarła wyraziła przed śmiercią wolę, aby zostać pochowana w P., a nie chciała zostać pochowana w C.. Zarzuty zmierzające do zakwestionowania tego faktu z zasady nie mogą zostać uwzględnione.

Inny charakter ma zarzut naruszenia prawa procesowego w odniesieniu do niepoczynienia przez Sąd Apelacyjny ustaleń w odniesieniu do niektórych okoliczności, co odnosi się do stosunków między zmarłą a powódką oraz jej bratem, trudności, jakie brat powódki ma z dojazdem do miejsca spoczynku zmarłej, oraz ogólnego kontekstu sporów, także majątkowych, które toczą się między członkami rodziny zmarłej. Zaniechanie ustaleń w odniesieniu do tych okoliczności mogłoby stanowić uzasadnioną podstawę zarzutu kasacyjnego, gdyby miały one znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy. Tymczasem może to budzić wątpliwości. W tym kontekście należy wskazać, że w niniejszej sprawie powódka, domagając się wyrażenia zgody na ekshumację ciała matki, żądała ochrony własnego dobra osobistego w postaci kultu pamięci osoby zmarłej. Skarżąca nie występowała natomiast jako przedstawiciel ustawowy ani pełnomocnik swojego brata, który nie jest stroną postępowania. W związku z tym fakt, że pochowanie matki powódki na bardziej odległym cmentarzu może utrudnić mu wykonywanie kultu pamięci matki, nie ma bezpośredniego znaczenia. Trudno również dostrzec znaczenie, jakie dla rozstrzygnięcia niniejszej sprawy mogą mieć spory majątkowe toczące się w rodzinie zmarłej. Kwestia, czy wpływ na rozstrzygnięcie sporu mogły mieć relacje

powódki z matką, wymaga rozważenia wraz z analizą zarzutów naruszenia prawa materialnego.

Odnosząc się do tych zarzutów, należy na wstępie zauważyć, że uprawnienie do pochowania zwłok osoby bliskiej, jak również uprawnienie do żądania ekshumacji, są uznawane za element szerszego prawa związanego z dobrem osobistym, którym jest kult pamięci osoby zmarłej. Takie dobra osobiste służą wszystkim osobom bliskim zmarłego, w związku z czym konieczne jest uzgodnienie zakresu, w jakim związane z nimi prawa przysługujące poszczególnym uprawnionym mogą być wykonywane. Nieuzasadnione byłoby natomiast przyjęcie, że mamy do czynienia ze swoistym jednolitym wspólnym prawem służącym łącznie wszystkim osobom bliskim zmarłego, choć taka sugestia mogłaby wynikać z niektórych orzeczeń (zob. wyr. SN z 25 kwietnia 1966 r., II CR 106/66, wyr. NSA z 29 listopada 2011 r., II OSK 1646/10). Prawo cywilne nie przewiduje jednak wspólności dóbr osobistych i związanych z nimi praw.

Możliwość pojawienia się sprzeczności między dobrami osobistymi osób bliskich zmarłego sprawia, że konieczne staje się znalezienie kryteriów ich usuwania, co z reguły oznacza konieczność określenia pierwszeństwa dóbr jednych osób w stosunku do drugich. W odniesieniu do uprawnienia do pochowania zmarłego wyrażony został pogląd, zgodnie z którym o pierwszeństwie tym decyduje art. 10 ust. 1 u.c.ch.z., który ustala kolejność osób uprawnionych do pochowania zwłok, przy czym prawo pochowania zwłok danej osoby przysługuje osobie wymienionej w dalszej kolejności (np. krewnym w linii bocznej) dopiero wtedy, gdy brak jest osoby wymienionej w bliższej kolejności albo gdy osoba ta prawa tego nie chce lub nie może wykonać (zob. wyr. SN z 25 września 1972 r. II CR 353/72, OSNC 1973, nr 6, poz. 109; podobnie wyr. SN z 11 listopada 1976 r. II CR 415/76). Z drugiej strony, w orzecznictwie reprezentowane jest także stanowisko, zgodnie z którym wymieniony przepis nie zastrzega na rzecz pewnych osób prawa pochowania zwłok z pierwszeństwem przed prawem innych osób, a stanowi jedynie o tym, komu przysługuje prawo (wyr. SN z 7 czerwca 1966 r., I CR 346/65). Zgodnie z innym poglądem kolejność określona w art. 10 ust. 1 u.c.ch.z. ma pewne znaczenie, jednak okoliczności faktyczne sprawy, a w szczególności relacje zmarłego przed śmiercią z poszczególnymi osobami wymienionymi w tym

przepisie, a także wyrażona przez niego wola co do miejsca i rodzaju pochówku mogą przemawiać za przyznaniem pierwszeństwa prawom innym członków rodziny niż ci, którzy zostali wymienieni w przepisie w pierwszej kolejności (zob. wyr. SN z 23 maja 1975 r., II CR 193/75).

Sąd Najwyższy w składzie rozpoznającym skargę kasacyjną podziela ostatnie z przedstawionych stanowisk. Nie byłoby uprawnione odmawianie kolejności wskazanej w art. 10 ust. 1 u.c.ch.z. jakiegokolwiek znaczenia, gdyż w typowej sytuacji odzwierciedla ona intensywność więzi, jaka łączyła zmarłego z osobami bliskimi. W szczególnych okolicznościach faktycznych, które każdorazowo wymagają wykazania, możliwe jest jednak, że zmarłego łączyła przed śmiercią silniejsza więź z osobami umieszczonymi na liście zawartej we wskazanym przepisie na dalszych miejscach. W takich wypadkach przewidziana w nim kolejność nie musi mieć rozstrzygającego znaczenia. Co więcej, nie należy również całkowicie wykluczyć sytuacji, w której dobro osobiste w postaci kultu pamięci osoby zmarłej, a co za tym idzie także prawo pochowania jej zwłok, będzie służyło osobie, która w ogóle nie jest wymieniona w art. 10 ust. 1 u.c.ch.z., gdyż przepis ten co do zasady należy do prawa publicznego i nie reguluje wprost problematyki dóbr osobistych (zob. wyr. SN z 31 marca 1980 r., II CR 88/80).

Odrębnej uwagi wymaga kwestia uwzględnienia woli zmarłego co do określania miejsca i sposobu pochówku. Wbrew poglądom wyrażanym niekiedy w literaturze i orzecznictwie (zob. wyr. SN z 14 maja 1982 r., IV CR 171/82, OSNCP 1983, nr 1, poz. 12) nie można uznać, że wola zmarłego jest samodzielnym czynnikiem rozstrzygającym o miejscu i sposobie pochówku, który miałby z zasady wyprzedzać prawa osobiste osób bliskich. Wraz ze śmiercią człowieka ustaje jego zdolność prawna, a zmarłemu nie przysługują dobra osobiste, nie jest też on podmiotem żadnych praw. Zbyt daleko idące byłoby jednak stanowisko, zgodnie z którym wola zmarłego może stanowić jedynie nakaz moralny dla pozostających przy życiu osób bliskich, który ewentualnie mógłby służyć wyłącznie ustaleniu, czy wykonywanie ich własnych praw podmiotowych osobistych nie stanowi nadużycia prawa podmiotowego (zob. wyr. SN z 6 listopada 1978 r., IV CR 359/78).

W ocenie Sądu Najwyższego w składzie rozpoznającym skargę kasacyjną wola zmarłego stanowi bardzo istotny czynnik pozwalający na określenie pierwszeństwa dóbr osobistych osób bliskich w zakresie pochowania ciała. Oznacza to, że w zwykłej sytuacji będzie należało przyznać pierwszeństwo tej osobie, której intencja pozostaje w zgodzie z wolą osoby zmarłej (por. wyr. SN z 10 grudnia 2015 r., V CSK 201/15). Nie oznacza to jednak, że zasada ta pozbawiona jest wyjątków. Wola zmarłego co do miejsca pochówku nie jest wyrażana w postaci oświadczenia woli (poza przypadkiem gdy przybiera formę polecenia testamentowego, co jednak nie miało miejsca w niniejszej sprawie) i nie musi spełniać warunków jego ważności. W związku z tym nie mają tu także zastosowania żadne wymagania formalne, których celem jest m.in. weryfikacja, czy oświadczenie zostało rzeczywiście złożone, oraz uniknięcie sytuacji, w których do złożenia oświadczenia mogłoby dojść pochopnie, pod wpływem chwilowego impulsu.

Przenosząc powyższe rozważania na stan faktyczny niniejszej sprawy, należy stwierdzić, że ocena, komu z bliskich zmarłej powinno przysługiwać prawo podjęcia decyzji w sprawie pochowania jej zwłok, nie wypada jednoznacznie. Z jednej strony powódka jest z natury osobą bliższą zmarłej, została też wymieniona w bliższej kolejności w art. 10 ust. 1 u.c.ch.z. niż pozwane. Z drugiej strony natomiast, w ustalonym stanie faktycznym stwierdzono, że zmarła wyrażała wolę co do miejsca pochówku, która jest zgodna z decyzją podjętą przez pozwane. Dla ostatecznego rozstrzygnięcia o pierwszeństwie praw osobistych przysługujących w danych okolicznościach faktycznych istotne mogłyby być relacje córki z matką bezpośrednio przed śmiercią tej ostatniej, jednak wystarczających ustaleń w tej mierze Sąd Apelacyjny nie poczynił.

Niezależnie jednak od tego, czy można było uznać, że w stanie faktycznym niniejszej sprawy doszło do naruszenia prawa osobistego powódki, której dobru należało przyznać pierwszeństwo przed dobrami pozwanych, czy też pozwane miały prawo podjąć decyzję o pochowaniu zmarłej w P., o ostatecznym oddaleniu skargi kasacyjnej zadecydował niewspółmierny do ewentualnego naruszenia i jego skutków charakter żądanego środka ochrony w postaci ekshumacji szczątków

zmarłej. W orzecznictwie trafnie przyjmuje się, że adekwatność środka ochrony dóbr osobistych podlega w każdym wypadku ocenie sądu.

Ekshumacja jest środkiem bardzo daleko idącym, gdyż w powszechnym odczuciu może pozostawać w konflikcie z potrzebą niezakłócania spokoju zmarłych oraz ich najbliższych, dla których ekshumacja może stanowić trudne przeżycie. W związku z tym korzystanie z tego środka, aczkolwiek nie jest całkowicie wykluczone, to może następować jedynie w szczególnych okolicznościach, gdy przemawiają za tym wyjątkowo istotne względy (zob. wyroki SN: z 16 czerwca 1998 r., I CKN 729/97; z 29 stycznia 2003 r., I CKN 1453/00; z 6 lutego 2008 r., II CSK 474/07; z 17 lutego 2016 r., III CSK 84/15, OSNC-ZD 2017, nr 3, poz. 51; post. SN z 11 czerwca 2019 r., I CSK 779/18). Może to nastąpić w szczególności, gdy przeniesienie zwłok w inne miejsce jest jedynym sposobem pozwalającym na sprawowanie kultu pamięci osoby zmarłej przez uprawnionego (uprawnionych), które jest zupełnie niemożliwe w dotychczasowym miejscu złożenia zwłok. Niezależnie zatem od przedstawionych powyżej wątpliwości co do rozstrzygnięcia konfliktu dóbr osobistych stron procesu i innych członków rodziny zmarłej, nie sposób przyjąć, aby w stanie faktycznym niniejszej sprawy wystąpiły takie szczególne okoliczności uzasadniające przeprowadzenie ekshumacji, w związku z czym oddalenie powództwa należało uznać za zasadne.

Z tych przyczyn skarga kasacyjna podlegała oddaleniu na podstawie art. 398¹⁴ k.p.c.

O kosztach postępowania kasacyjnego Sąd Najwyższy orzekł na podstawie art. 98 § 1 i 3 k.p.c., art. 108 § 1 k.p.c. w zw. z art. 391 § 1 k.p.c. i art. 398²¹ k.p.c., przy czym należne pozwanym koszty rozdzielono między nich w częściach równych. Kwota zwrotu kosztów jest równa wynagrodzeniu adwokata wynikającemu z § 10 ust. 4 pkt 2 w zw. z § 8 ust. 1 pkt 2 oraz § 20 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie.

jw